

МАРТА РЕДА

ОБРАЗ ДОН ЖУАНА У ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ У КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ДОНЖУАНІАНИ

Гене́за образу Дон Жуана – лицаря-спокусника, свавільника, що метою свого життя зробив безконечні пошуки любовних пригод, пов'язана із середньовічною іспанською легендою. Згодом цей легендарний герой став одним із вічних образів загальноєвропейської культури – втіленням зухвалості, нестриманості почуттів, некерованості бажань¹.

Дон Жуан як „вічний” образ європейської культури увійшов до літературної традиції завдяки численним зверненням до нього європейських авторів упродовж багатьох століть². Численні інтерпретації образу Дон Жуана багатьма письменниками витворили своєрідне літературне явище – донжуаніану, джерелом якої була середньовічна іспанська легенда, що отримала літературне життя, а згодом широку популярність, передовсім її герой – Дон Жуан, характер і поведінка якого закріпилася в літературі під терміном „донжуанізм”³, що позначає сукупність певних особливостей поведінки і характеру.

Батьківщиною Дон Жуана була Іспанія. Як розповідає середньовічна іспанська легенда, певний Дон Жуан із севільської родини Теноріо веде

MGR MARTA REDA – doktorantka Katedry Literatur Słowiańskich w Instytucie Filologii Słowiańskiej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II; e-mail: mreda@kul.lublin.pl

¹ Див. *Słownik języka polskiego*, red. H. Szkiłdź, S. Bik, M. Krajewska, E. Sobol, C. Szkiłdź, Warszawa 1996.

² Тірсо де Моліна, Лопе де Вега, Жан Баптіст Мольєр, Ернст Теодор Амадеус Гофман, Джордж Байрон, Олександр Пушкін, Олександр Толстой, Олександр Блок, Маріна Цвєтаєва тощо.

³ Термін „донжуанізм”, як заявляє Л. Полушкіна, запровадив видатний російський історик А. Веселовський, в: Л. Полушкіна, *Невмируща драма (Камінний господар Лесі Українки)*, Київ 1972, с. 9.

розпусне життя, затыгаючи у свої любовні сіті дівчат і жінок. Довго його вчинки залишаються безкарними, поки одна із його любовних пригод не приводить до трагічного кінця. Одного разу вночі він закрадається в дім Командора ордена Калатрави – Уолла, щоб заволодіти його дочкою. На крик зляканої дівчини прибігає батько, кидається на спокусника і падає, проколотий його шпагою. Старого поховали в каплиці монастиря св. Франциска і поставили на його могилі кам'яну статую. Цю статую Дон Жуан образив зухвалими словами, за що його проковтнуло пекло⁴.

Сюжет легенди нагадує казкові сюжети, в яких зло завжди мусить бути покаране, а добро перемагає. Казковий чи легендарний сюжет передбачає, що і герої є також легендарними чи казковими. Е. Браун вважає, що Дон Жуан справді був історичною особою, посилаючись на іспанські хроніки дослідник повідомляє, що Дон Жуан Теноріо жив у цей час і належав до знаменитої севільської родини⁵. І справді, у XIV столітті в Севільї жила знатна родина Теноріо, бо в давньому рукописному списку лицарів ордену Банди зберігається її герб⁶.

В одного із членів цієї родини, Алонзо Хуфре Теноріо, був син Жуан, який, на думку Е. Брауна, став історичним прототипом легендарного Дон Жуана. Він жив у 2-ій половині XIV століття у час правління короля Педро Жорстокого. Будучи однакового віку з Жуаном, король наблизив його до свого середовища і надав високі титули. Спочатку Дон Жуан отримав почесний орден Банди, згодом став вірним прибічником короля. Заприятелювавши, король і Дон Жуан вели разом розпусне, свавільне життя⁷. Дальші відомості про життя Дон Жуана не відомі, а факт його трагічної смерті походить вже з легенди.

Першим поштовхом до створення легенди про Дон Жуана, як вважає дослідник Е. Браун⁸, були вимоги францисканців, які, начебто на прохання сім'ї убитого Командора, запросили Дон Жуана у свій монастир і вбили його, а потім розпустили чутки, що його скинула в пекло статуя, яку він зухвало образив. Народ підхопив цю легенду, яка, з одного боку, продовжувала численні літературні історії про статуї, що говорять, з другого, переконувала, що за розпусне життя така людина, як Дон Жуан, мусить бути покарана.

⁴ Е. Браун, *Литературная история типа Донъ-Жуана*, Санкт-Петербург 1889 с. 3-6.

⁵ Там же, с. 4.

⁶ *Cavalieros de la Banda* – Лицарі Червоної Пов'язки, один із найдавніших орденів, заснованих в 1330 р. Альфонсом XI-им, королем Франції.

⁷ Браун, *Литературная история типа Донъ-Жуана*, с. 4.

⁸ Там же, с. 7.

Подібні легенди були поширені не тільки в Іспанії, а й у Франції. Образ спокусника, поширений в народній поезії Іспанії і Франції, виявився дуже живучим і викликав великий інтерес не тільки авторів народної творчості, а й письменників. Починаючи з другої половини XVIII століття і до нині тягнеться безконечна низка літературних творів, героєм яких виступає Дон Жуан. Усі європейські народи, починаючи з крайнього Заходу, з Іспанії, і закінчуючи Північчю і Сходом, Швецією і Росією, мають свого Дон Жуана.

Образ Дон Жуана витворився як реакція на середньовічне переслідування вільної думки. Закріпився у літературі як протест супроти середньовічних канонів, які уособлювали догматичний аскетизм церкви (все, що земне і тілесне, вважалося гріхом)⁹. Середньовічна свідомість не була зорієнтована на індивідуальність, а поява індивідуальної одиниці – Дон Жуана – є сама по собі аномальним явищем, яке викликає різні реакції. Можливо, це зумовило популярність образу, а можливо, це наслідок цікавого характеру такої людини, що, як зауважує Ярослав Розумний¹⁰, „стала мистецькою формою, в яку письменники різних часів і культур вливали суспільний, моральний та філософський зміст свого національного мікрокосму”¹¹.

До зазначених у легенді таких рис героя, як жадоба насолод, розпуста, відчайдушна сміливість та легковажність, в літературних інтерпретаціях додавались усе нові й нові риси, інколи навіть протилежні до прототипних.

Залежно від естетичних смаків доби, особливостей етнопсихології й національного темпераменту донжуанівська проблема маніфестувалась у жанрах драми, трагедії, комедії, трагікомедії, сатири чи іронії, протягом трьохсот років привертала до себе увагу видатних митців.

З XVII століття в іспанській літературі відомі дві обробки легенди про Дон Жуана. Першим твором серед усіх пізніших модифікацій була драма іспанського ченця – Тірсо де Моліні¹² „Севільський ошуканець, або камінний гість” („El Burlador de Sevilla y Convidado de piedra”, роки написання 1625–1630), яка лягла в основу всіх дальших інтерпретацій цього сюжету¹³.

⁹ Я. Розумний, Від „севільського ошуканця” до українського Дон Жуана, „Слово і час” 1993, № 6, с. 25.

¹⁰ Там же, с. 25.

¹¹ Там же, с. 25.

¹² Справжнє прізвище Габріель Теллець (1584-1648).

¹³ І. Жур ав с ь к а, *Леся Українка та зарубіжні літератури*, Київ 1963, с. 153.

Дон Жуан Тірсо де Моліни – це перш за все спокусник жінок, ошуканець. Основна риса типу Дон Жуана Тірсо де Моліни – це намагання насолодитися любов'ю, покидаючи одну жінку задля іншої, не залишаючись надовго із жодною з них. Він людина, для якої не існує нічого святого¹⁴. Тірсо де Моліна не намагається глибоко досліджувати характер свого Дон Жуана, він не пояснює внутрішніх мотивів його вчинків, зводячи причину такої поведінки тільки до його молодості («в ньому грає молода кров»). Як зауважує А. Веселовський, «позитивних душевних рис Тірсо залишив йому надзвичайно мало, хоча щедро наділив зовнішніми перевагами»¹⁵. Дон Жуан гарний і спритний, рішучий і хоробрий, самовпевнений, знає, що все, чого захоче, йому вдасться досягти. Він добрий тактик, уміє використовувати обставини і одночасно не зупиняється перед обманом і віроломністю. Більшість цих рис характеру Дон Жуана зустрічається в пізніших модифікаціях сюжету Тірсо де Моліни.

У драмі Тірсо де Моліни Дон Жуан – це типовий іспанський кабальєро, характер і поведінка якого відповідають рисам дворянина того часу. Він мужній, хоробрий, відважний, має сильно розвинене почуття свого слова. Його легковажне ставлення до кохання і любовні пригоди, повна байдужість до вбивства людини відповідають духові епохи. Він наділений багатьма негативними рисами, властивими верхам тодішнього іспанського феодально-клерикального суспільства. Йому здається, що час розплати віддалений, і тому не треба про нього зараз думати („Niech tam, odległy jest termin zapłaty!”¹⁶).

Незважаючи на фривольний сюжет, драма Тірсо де Моліни просякнута глибокою мораллю і переконанням, що всякий злочин мусить бути покараним¹⁷, адже автором твору виступає монах. Подібно сюжет Дон Жуана інтерпретували інші іспанські автори пізнішого часу, як Лопе де Вега¹⁸, Хосе Зоріала и Морал¹⁹.

У першій половині XVII століття драма Тірсо де Моліни потрапляє в Італію, де набуває широкої популярності завдяки різним акторським трупам, що взялися за постановки цього сюжету. Саме Італія, як зауважує

¹⁴ Л. Полушкіна, *Невмируща драма («Камінний господар» Лесі Українки)*, Київ 1972, с. 10.

¹⁵ Веселовський, там же, с. 10.

¹⁶ Tirsó de Molina, *Dramaty: „Zwodziel z Sewilli i Kamienny gość”*, tłum. L. Biały, Zakład Ossolińskich 1999, s. 41.

¹⁷ Браун, *Литературная история типа Донъ-Жуана*, с. 15.

¹⁸ Lope de Vega (1562-1635), „*Gwiazda Sewilli*”.

¹⁹ Jose Zorilla y Moral (1817-1893), „*Don Juan Tenorio*”.

Я. Розумний, першою (звичайно, після Іспанії) зацікавилася образом іспанського коханця-спокусника. Італія наділила його прикметами комічного жартівника, хитруна і атеїста. Тут з'являються комедії і драми, переробки сюжету про Дон Жуана О. Джільберто, А. Чіконьїні та К. Гольдоні.

Далі образ Дон Жуана проникає у Францію, де навіть спричинився до справжнього змагання трьох найбільших театрів за цей сюжет, який сподобався публіці. Тут, у Франції, появляються напівперекази–напівпереробки авторства Дорімона, де-Віллье, однак найбільшу популярність серед французьких творів донжуаніани мав твір Ж. Б. Мольєра „Дон Жуан”. Якщо в інших французьких авторів передовсім наголошена зухвалість Дон Жуанового атеїзму, то в Мольєровій інтерпретації тема вперше набуває соціального забарвлення²⁰. Хоча дія п'єси відбувається в Іспанії, герой Мольєра мало нагадує іспанця. Це француз, молодий шляхтич із королівського двору. Він розбещений багатим життям інтелектуаліст, холодний ловець вражень, юнацька кров якого зневажає жінок, для нього жінка – це передовсім „спорт”, емоції, що не мають для нього ніякої вартості. Він вважає їх „зряддям” для досягнення обраної мети, а не метою самою по собі. Отже, Мольєрів герой – це типова фігура для Франції XVII століття: вільнодумець, свідомий егоїст і відвертий цинік²¹. Тут, однак, треба зауважити, що у Мольєра вперше крім осуду і висвітлення негативних рис вдачі героя, породжених, так би мовити, феодальним оточенням, виразно звучить інша концепція, яка пояснює і виправдує поведінку Дон Жуана: гедонізм героя²², що за ним іде жага насолод, приємного, повного любовних пригод життя.

Серед творів про Дон Жуана XVII-XVIII століття слід назвати ще твори Гольдоні і англійського драматурга Шедвеля, в яких, як зауважує І. Журавська²³, трактування образу Дон Жуана мало відрізняється від мольєрівської, і, звісно, першої, тобто інтерпретації авторства Тірсо де Моліни (Мольєр дотримувався сюжету, запропонованого де Моліною).

У літературі наступних століть образ Дон Жуана поступово відходить від протообразу, Дон Жуан виступає як відщепенець, людина іншої вдачі, що відрізняється поведінкою від решти суспільства і дуже часто навіть

²⁰ Розумний, Від „севільського ошуканця” до українського Дон Жуана, с. 25.

²¹ Т о й ж е, Українськість Дон Жуана в „Камінному господарі”, „Дивослово” 1995, № 2, с. 22.

²² Л. Полушкіна, Невмируща драма („Камінний господар” Лесі Українки), Київ 1972, с. 12.

²³ Журавська, Леся Українка, с. 152-153.

протиставляє себе суспільству, одночасно уособлюючи чванливі риси розбещеного дворянина.

Із Франції образ Дон Жуана потрапляє в Англію, де стає втіленням розпусти англійської аристократії та королівського двору XVII століття²⁴. Англійський Дон Жуан своєю розбещеною поведінкою перевищує всіх своїх попередників, звичайно, в негативному значенні, він вдається до найогиднішої розпусти, оргій, грабіжництва і вбивств до такої міри, що всі його попередники виглядають блідими і майже моральними на його тлі. Як зауважує Є. Ненадкевич, англійські версії цього образу дуже відмінні від попередніх – італійських та іспанських. Автор цієї думки не вагається вжити поняття порнографізму для окреслення поведінки англійського Дон Жуана²⁵. Веселий дотеп і легкий жарт італійських п'єс тут замінений важким і масним гумором.

Новим етапом у розвитку образу Дон Жуана, як зауважує І. Журавська, є романтичні інтерпретації легенди наприкінці XVIII і початку XIX століття в Німеччині, де образ Дон Жуана зближується з образом доктора Фауста²⁶ (подібно до Фауста, Дон Жуан діє поза людськими законами, скріплює угоду з дияволом не для власної втіхи, а в ім'я високих прагнень, обом характерний дух спротиву й гордині та тілесна гріховність).

Доба романтичної інтерпретації образу Дон Жуана розпочинається оперою А. Моцарта *Дон Джованні*, лібретто до якої написав да Понте (вперше поставлена в 1787 р. у Празі). З цього моменту починається також романтичне трактування образу і в літературі – спроби розкриття психології героя з метою оправдати його вчинки. Дон Жуан набуває рис шукача вищого й ідеального, себто стає віддзеркаленням філософії романтизму²⁷. Дон Жуан романтиків – це вічний протестант, що порушує людські закони, шукаючи загальної гармонії й краси, а не знаходячи цього, розчаровується, бунтується проти метафізичного незрозумілого й суспільних умовностей. Таке трактування донжуанівської теми знаходимо у П. Меріме та А. де Мюссе.

Серед наступних творів так званої донжуаніани варто згадати новелу Е. Т. А. Гофмана *Дон Жуан*, роман у віршах Дж. Байрона *Дон Жуан*, Ка-

²⁴ Розумний, *Українськість Дон Жуана*, с. 22.

²⁵ Є. Ненадкевич, *Українська версія світової теми про Дон Жуана в історично-літературній перспективі*, [в:] Л. Українка, *Твори*, за ред. Б. Якубського, Нью-Йорк 1954, с. 11.

²⁶ Журавська, *Леся Українка*, с. 154.

²⁷ Розумний, *Українськість Дон Жуана*, с. 26.

мінний гість О. Пушкіна, оперу О. Даргомижського за цим текстом, драматичну поему О. Толстого *Дон Жуан*, поезії О. Блока *Кроки Командора* та драму М. Цветаєвої *Кінець Касанови*²⁸.

Е. Т. А. Гофман підійшов до теми Дон Жуана в стилі Моцартовому: наслідував романтичне бачення да Понте.

Романтичним є і образ Дон Жуана Дж. Байрона. З традиційного сюжету Байрон запозичив лише ім'я свого героя та його іспанське походження. Йому (Байронові), як сам про це згадує у першій пісні твору, потрібен був незвичайний герой:

Szukam nielada rzeczy – bohatera
Trudne to, bo dziś co dnia inny modny
Gazeciarz w awantury go ubiera,
A czas, zważywszy, powiada: Niegodny.
Dla mnie taki mąż niższy jest od zera,
Lecz jest bohater jeden niezawodny:
Don Juan, ten sam co go na operze
Może za wczesnie czart do piekła bierze²⁹

У Байрона Дон Жуан не стільки спокусник, скільки об'єкт жіночого переслідування. Не він, а його спокушають жінки. Дон Жуан тут – це красивий юнак – романтик, який виховувався в благочестивості й побожності, який, як закохується, то тільки щиро. Це „бідолаха”, який мусив оборонятися від настирливих жінкок. Байрон його майже повністю розгрішує, „своєрідно солідаризується зі своїм персонажем”³⁰.

Об'єктом переслідування, а не спокусником стає також Дон Жуан Б. Шоу у драмі *Людина й надлюдина*. Повністю, як зауважує О. Рисак, розгрішує Дон Жуана і О. Пушкін, роблячи його веселим, життєрадісним. Дон Жуан Пушкіна не ошуканець, не спокусник, а справжній коханець, який закохується тільки щиро. Таку характеристику Дон Жуанові О. Пушкіна дав В. Г. Белінський: „Дон Гуан Пушкіна багато разів закохується, але завжди кохає щиро, він не здатний образити або продати кохану жінку, він згадує їх із щирим і теплим почуттям. Для нього кожна жінка – чарівна таємниця, неповторна своєрідність, він з радістю, із щирим захопленням користує з їх кохання, але це не холодний розра-

²⁸ *Pisarze świata, Słownik encyklopedyczny*, red. J. Herman, E. Jaszńska, B. Jaworska i inni, Warszawa 1999, s. 143.

²⁹ G. Byron, *Don Juan*, przekł. E. Porębowicz, Warszawa 1885.

³⁰ О. Рисак, *У дзеркалі Дон Жуана*, „Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіях” 2000, № 2(5), с. 59.

хунок цинічного честолюбця або сластолюбця. Гуан так само щиро і беззастережно віддається коханим жінкам, як і вони йому”³¹.

Під кінець XIX століття до образу Дон Жуана звернулися також натуралісти, які намагалися його „раціоналізувати”, перенести в сімейно-побутове оточення (П. Гейзе, *Кінець Дон-Жуана*)³².

У XX столітті цей сюжет використовують і модерністи, інтерпретуючи його відповідно до нової естетики. Прикладом модерністичного прочитання цього образу може послужити твір французького письменника Бар’єра *Новий Дон Жуан*, в якому іспанський гранд стає „надлюдиною” – колоніальним героєм, що підкорює Африку для імперіалістичної Франції.

Модерним і одночасно оригінальним підходом, як пише Я. Розумний, до цього образу є його обробка у драматичній поемі Лесі Українки „*Камінний господар*”³³.

„Лєся Українка, – писав П. Антокольський, – полемізує з усією традицією донжуанізму, викликає на змагання і Пушкіна, і Байрона, і Моцарта, і багатьох інших...”³⁴.

Про великий вклад української письменниці в розвиток донжуаніани, як літературного явища засвідчує факт, що драматичній поемі „*Камінний господар*”, яка становить українську версію світової теми про Дон Жуана, відведено особливе місце не тільки в українській літературі, а й інших європейських культурах. Високу оцінку отримала драма *Камінний господар*, наприклад, у французькій енциклопедії „Бомпіані”, де серед кращих авторських версій світового сюжету про Дон Жуана названа драма Лесі Українки³⁵. До речі, сама авторка визнала цей твір поряд із *Лісовою піснею* вершиною своєї творчості, про що зізналася в листі до Ольги Кобилянської незадовго до смерті:

„...хтось з літератури написав лише дещо до збірника на честь Франка і все докінчує та ніяк не докінчить одної речі, початої ще дома літом. Хоч і докінчить, то тямить добре, що то не буде таке, як, наприклад, *Лісова пісня* або *Камінний господар*...”³⁶.

³¹ Пол ушкіна, *Невмируща драма*, с. 15-16.

³² Журавська, *Лєся Українка та зарубіжні літератури*, с. 156.

³³ Л. Українка, „*Камінний господар*” *Твори в чотирьох томах*, т. III, Київ 1982.

³⁴ О. Бабишкін, *Драматургія Лесі Українки*, Київ 1963, с. 273.

³⁵ Див: Я. Поліщук, *Міфологічний горизонт українського модернізму*, Івано-Франківськ 2002, с. 335.

³⁶ Л. Українка, *Твори в десяти томах*, Т. X, Київ 1965, с. 376.

Драма *Камінний господар*³⁷ – це твір, в якому Леся Українка як драматург-модерніст, як жінка-автор по-новому підходить до цього „установленого в літературі типу Дон Жуана”³⁸. Вона досить докладно використовує традицію, легенду, спирається на твори своїх попередників, які розробляли донжуанівську тему. Схему сюжету про середньовічного лицаря-спокусника письменниця робить мовби тлом до постановки важливої філософської проблеми.

Загальний перебіг сюжету у Лесі Українки такий самий, як і у інших письменників, а саме: розпусник і свавільник – Дон Жуан, який нікого і нічого не боїться, ламає всякі закони, залишаючи на своєму шляху жертви свого віроломства. Однак врешті його покарано: його убиває камінна статуя. Цей мандрівний сюжет, про який говорилося вище, дістався Лесі Українці, як пише Я. Поліщук, „у спадок”³⁹. Поетеса усвідомлювала собі всі плюси і мінуси цього закріпленого у традиції образу. Вона використала загальновідоме і перетворила його в драму ідей, драму контрастів та драму символів, як окреслюють твір Лесі Українки численні дослідники її творчості, зокрема драматургії. Отже, поетеса не переносить топографічно Дон Жуана в українське середовище, залишає його іспанцем, персонажем доби середньовіччя.

„Правда, драма зветься *Камінний господар*, бо ідея її – перемога камінного, консервативного принципу, втіленого в Командорі, над роздвоєною душею гордої, егоїстичної жінки донни Анни, а через неї і над Дон-Жуаном, «лицарем волі»”⁴⁰. Цей короткий автокоментар поетеси подає чимало інформації про головний задум письменниці щодо твору. Звертає увагу самий заголовок: *Камінний господар*, який вказує на оригінальність інтерпретації. Отже, серед попередніх інтерпретацій легенди: у Тірсо до Моліна *Севільський ошуканець, або Камінний гість*, у Мольєра – *Камінний гість*, Моцарта – *Дон Жуан* та ін. – в заголовках виступають або ім’я спокусника – Дон Жуан, або окреслення „камінний гість”, або те і те. У Лесі Українки сам заголовок натякає на інший напрямок думки. Хоча поетеса вживала загальноприйняте в цих творах слово „камінний”, але не для окреслення „гостя”, а „господаря”, яким вважає Командора. Отже, у численних інтерпретаціях легенди, в яких у

³⁷ Драмату *Камінний господар* Л. Українка написала навесні 1912 року. Поетеса почала роботу над текстом наприкінці 1911 р. в Хоні, а закінчила в 1912 р. в Кутаїсі. У 1912 р. поему вперше надруковано в „Літературно-науковому віснику”.

³⁸ У к р а ї н к а, *Твори в десяти томах*, т. X, с. 386.

³⁹ П о л і щ у к, *Міфологічний горизонт*, с. 335.

⁴⁰ У к р а ї н к а, *Твори в десяти томах*, т. X, с. 335.

заголовку виступає „гість”, робиться акцент на цьому саме слові, тобто наголошується, що Командор є лише гостем у своїй оселі. Українська письменниця використовує для заголовку антонім до слова „гість”, тобто „господар”, показуючи, що Командор навіть після смерті залишається господарем свого дому, господарем камінних норм, що їх уособлює. Це він запрошує до себе, а не його запрошують. Леся Українка, маючи головним героєм, або краще, цікавим героєм Дон Жуана, який уособлює молодість, силу, енергію, життя, висвітлює у заголовку не його, а господаря, камінного господаря – Командора⁴¹. Таким чином, уже в заголовку є натяк на те, про що заявляла поетеса у вище згаданому листі, – на перемогу камінного і консервативного, яке втілює Командор, над вільною душею Дон Жуана. Говорячи про заголовок, слід наголосити на слові „камінний”, що виступає не тільки як прикметникове окреслення статуї дон Гонзаго (Командора), але перш за все як поняття, що акумулює в собі численний збір законів і норм, яким підпорядковуються герої драми і не тільки вони – майже всі люди. Якщо віднести слово „камінний” до тексту твору, то, що цікаво, можна прослідкувати його еволюцію в діалогах персонажів. До речі, частотність появи у тексті драми слів „камін”, „камінний” і подібних досить велика. Протягом шести дій герої драми вживають його біля тридцяти разів, і що цікаво, воно еволює від початку драми, де його найменше, до розв’язки, в якій є символом трагедії донни Анни і Дон Жуана, підсилює також трагічну напругу дії.

Українська письменниця використовує образ Дон Жуана, як сама пише, класично: „...я не мала на меті додавати щось нового до усталеного в літературі типу Дон-Жуана, хіба лише підкреслити анархічність його вдачі, він, власне, повинен був таким бути, яким його звикли собі уявляти більш-менш усі, а коли так, то пощо ж було його виписувати детально”⁴².

На перший погляд видається, що можна погодитися з цим авторкоментарем, але детальне прочитання драми викликає враження, що поетеса вступає зі своїм Дон Жуаном у своєрідну полеміку зі „старшими колегами”.

Хоча письменниця залишила йому його загальновідоме ім’я, слід сказати, що наділила його зовсім новими рисами. Дон Жуан Лесі Українки далекий від іспанського коханця-спокусника Тірсо де Моліни,

⁴¹ О. Томашівська, *Поетика заголовку літературного твору (на прикладі драматичних творів Лесі Українки)*, [в:] *Творчість Лесі Українки у вимірах порівняльного літературознавства*, Дрогобич 2001, с. 108.

⁴² Українка, *Твори в десяти томах*, т. X, с. 386.

італійського жартівника-хитруна та французького егоїста Мольєра та інших інтерпретацій. Леся Українка подає в експозиції драми через уста однієї з героїнь історію любовних пригод Дон Жуана, в яких він постає як пірат, контрабандист, вродливець і спокусник, що переховується по цвинтарних гробницях. Наведені риси, звичайно, належать до традиційного каталогу рис Дон Жуана, однак у драмі української письменниці не вони наголошуються. Леся Українка показує постать Дон Жуана в іншому спектрі. Наводячи перелік його жертв, авторка нав'язує до усталеного в літературі образу, але одночасно полемізує із цією традицією. Виявляється, що цей розпусник, спокусник жінок зберігає вірність своїй нареченій (він ні з ким не одружиться, тільки з Долорес – однією із героїнь драми). Одночасно дізнаємось також, що найбільшу ціну для нього має воля і, що цікаво, лицарська честь, лицарське слово (це також наголошувалося у Тірсо де Моліні, як невіддільний компонент образу середньовічного героя). Слід тут нагадати, що середньовічне лицарство, а таким виступає Дон Жуан, було символом усіх людських чеснот. Отже, Дон Жуан, називаючи себе лицарем, вважає лицарське слово гарантом своїх обітниць, а з другого боку, це є причиною морального падіння багатьох жінок. Українська письменниця дивиться на Дон Жуана не як на коханця, а як на людину, що потрапила у конфлікт із самим собою. Він – це лицар волі, що відкинув громадські пута задля необмеженої свободи, анархічної волі. Він неодноразово це підкреслює, хоч одночасно дотримує даного ним лицарського слова. З одного боку, він є вільним, а з другого, нареченим, відповідальним за дане слово. „Воля”, „вільний дух” – це приваблювало до нього багатьох жінок. Він нехтував почуттями інших, аж сам потрапив у такі сіті. Появилася жінка, що виявилася сильнішою, спритнішою від нього. Він не міг зрозуміти її поведінки, не міг погодитися з її поглядами на волю, на свободу, вартості найближчі йому. Там, де для неї починалася воля, для нього кінчалася і починалося рабство. Він, що досі звільняв жінок від різних пут, тим разом програв, сам дозволив накласти ті пута на себе, підкорився консервативним засадам і „несподівано скінчилась казка! З принцесою і лицар у в'язниці”⁴³. Він стає камінним господарем, перетворюється в раба засад і етикету, з якими боровся ціле життя.

З усталеного в традиції образу, що сьогодні став вже енциклопедичним поняттям, яке охоплює сукупність рис, властивих цьому класичному спокусникові, у Дон Жуана Лесі Українки залишилося небагато. Правда, є його вже історичне ім'я, є його вірний слуга, є плеяда жіночих

⁴³ Там же, с. 357.

жертв, що їх залишив на своєму шляху, але є і щось нове – смерть Дон Жуана. Ідеться, звичайно, не про смерть у фізичному значенні, бо мотив покарання смертю присутній у всіх інтерпретаціях, але про смерть вартостей і засад, що їх посідає Дон Жуан. Цікавим є тут також те, що в інших переробках сюжету це він виступав причиною загибелі жінок, тут жінка стала причиною його власної загибелі. Леся Українка вперше в історії „захистила” жіноцтво від Дон Жуана, поставила у центрі своєї драми не Дон Жуана, а жіночі образи (донна Анна, Долорес), не його перемогу над жінкою, а перемогу жінки над ним.

Таке оригінальне трактування Дон Жуана Лесею Українкою можна пояснити передовсім жіночим підходом до теми. Хоча не вперше про Дон Жуана писала жінка⁴⁴, слід сказати, що драма Лесі Українки є новим словом у загальноєвропейській традиції донжуаніани, а герой Лесі Українки є новим Дон Жуаном серед всіх попередніх Дон Жуанів.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Бабишкін О., Драматургія Лесі Українки, Київ 1963.
Браун Е., Литературная история типа Донъ-Жуана, Санкт-Петербург 1889.
Вугоп G., Don Juan, przekład E. Pogębowicz, Warszawa 1885.
Журавська І., Леся Українка та зарубіжні літератури, Київ 1963.
Ненадкевич Є., Українська версія світової теми про Дон Жуана в історично-літературній перспективі, [в:] Леся Українка, Твори за ред. Б. Якубський, Нью-Йорк 1954, с. 8-16.
Поліщук Я., Міфологічний горизонт українського модернізму, Івано-Франківськ 2002.
Полушкіна Л., Невмируща драма („Камінний господар” Лесі Українки), Київ 1972.
Рисак О., У дзеркалі Дон Жуана, [в:] Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіях 2000, № 2, с. 57-60.
Розумний Я., Від „севільського ошуканця” до українського Дон Жуана, „Слово і час” 1993, № 6, с. 25-29.
Розумний Я., Українськість Дон Жуана в „Камінному господарі”, Дивослово 1995, № 2, с. 22-26.
Tirso de Molina, Dramaty: Zwodziciel z Sewilli i Kamienny gość, przekład Biały L., Zakład Ossolińskich 1999.

---

⁴⁴ У 1833 р. вийшов твір авторства Жорж Санд „Лелієя”, де використовується образ Дон Жуана.

Томашівська О., Поетика заголовку літературного твору (на прикладі драматичних творів Лесі Українки), [в:] Творчість Лесі Українки у вимірах порівняльного літературознавства, Дрогобич 2001, с. 103-108.

Українка Л., Твори в десяти томах, Т. X, Київ 1965.

Українка Л., „Камінний господар”, Твори в чотирьох томах, Т-3, Київ 1982.

Pisarze świata, Słownik encyklopedyczny, red. J. Herman, E. Jaszuska, B. Jaworska i inni, Warszawa 1999.

ОБРАЗ ДОН ЖУАНА В ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ В КОНТЕКСТЕ ЕУРОПЕЙСЬКОЇ ДОНЖУАНІАДИ

Streszczenie

Autorka artykułu *Образ Дон Жуана у творчості Лесі Українки у контексті європейської донжуаніади (Образ Don Juana w twórczości Łesi Ukrainki w kontekście europejskiej donżuaniady)* bada historię oraz funkcjonowanie obrazu wiecznego kochanka – Don Juana, poczynając od wieku XVII, kiedy to po raz pierwszy pojawił się na kartach literatury, na wiek XX kończąc, kiedy to na stałe zadomowił się on w europejskiej świadomości i kulturze.

W tym europejskim dyskursie literackim umieszcza autorka artykułu obraz Don Juana zaproponowany przez Łesię Ukrainkę (*Kamienny Pan*). Przedstawiając ewolucję obrazu poczynając od średniowiecznej legendy hiszpańskiej, przez transformacje autorstwa m.in.: Tirso de Moliny, Jeana Baptiste’a Moliera, Ernsta Theodora Amadeusa Hoffmana, George’a Byrona, Aleksandra Puszkina czy Aleksandra Tołstoja, na XX-wiecznych literackich modyfikacjach kończąc, autorka artykułu kieruje swoją uwagę w stronę utworu *Kamienny Pan* Łesi Ukrainki, podkreśla szczególne miejsce oraz znaczenie kobiecej interpretacji obrazu Don Juana w kręgu europejskiej donżuaniady. Wskazując na elementy tradycyjne oraz nowatorskie „wiecznego obrazu” podkreśla oryginalność interpretacji Łesi Ukrainki, zwycięstwo kobiety, przegraną Don Juana, dobrowolną śmierć rycerza wolności podporządkowującego się kamiennym zasadom władzy.

Słowa kluczowe: Don Juan, obraz, motyw, transformacja literacka.

Ключевые слова: Дон-Жуан, образ, мотив, литературная трансформация.

Key words: key words: Don Juan, image, motif, literary transformation.